

*Джундієт В. С.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ У “РУСЬКІЙ ПРАВДІ” П. ПЕСТЕЛЯ

Аналізується проект Конституції П. Пестеля в частині забезпечення прав національних спільнот.

Ключові слова: конституція, Павло Пестель, національні відносини, кріпосне право.

Історія розвитку конституціоналізму на теренах нинішньої України є повсякчас актуальною, адже в умовах колишнього радянського Союзу ця проблематика завжди розглядалася переважно в контексті спільного радянського конституційного простору. Проте в Україні, попри її тривале перебування у складі європейських імперій, склалися свої традиції, які знайшли втілення у Конституції П. Орлика 1710 р., Конституції УНР 1918 р., інших конституційних проектах доби Української революції 1917–1921 рр. тощо. Не можемо проігнорувати й витвір декабриста П. Пестеля, проект конституції якого був підготовлений, безумовно, під впливом його семилітньої служби в Україні.

Серед українських вчених у царині декабристознавства працювали або нині працюють: Г. Казьмирчук, Р. Конта, В. Кульчицький, Л. Медведська, Г. Сергієнко та інші. Правову оцінку проекту Конституцію П. Пестеля та іншим конституційним актам епохи здійснила Н. Прозорова, яка, півстоліття займаючись декабризмом, зрештою, визнала наявність зайвої політизації проблеми та не завжди достовірно викладених фактів [1, 4-5]. Винесена нами на розгляд наукового загалу розвідка, має показати погляди П. Пестеля, які у радянську добу залишалися поза межами наукового інтересу або, принаймні, проаналізовані із сумнівною об'єктивністю.

Мета роботи полягає в переосмисленні положень проекту Конституції П. Пестеля, а також у висвітленні його бачення розв'язання національного питання в Росії.

Нагадаємо, що проект Конституції декабриста П. Пестеля під назвою “Русская правда или Заповедная Государственная грамота Великого Народа Российского, служащая Заветом для усовершенствования Государственного Устройства России и Содержащая Верховный Наказ как для Народа, так и для Временного Верховного Правления” вважається першою республіканською програмою в історії російського революційного руху [2, 132], яка стала “результатом колективної творчості найбільш революційної частини декабристів” [3, 14].

Документ проголошував рівність усіх перед законом, ліквідацію станових привілеїв і кріпосного права. П. Пестель писав: “І тому не може далі в Росії існувати дозвіл одній людині мати і називати іншу своїм кріпаком. Рабство має бути рішуче скасоване, і дворянство повинно неодмінно відмовитися від мерзенної переваги володіти іншими людьми” [4, 66]. При цьому мислитель пов'язував звільнення приватновласницьких селян з неодмінним наділенням їх землею, що “мало значно покращити їхнє становище, проти теперішнього” [4, 89].

Виходячи із принципу верховенства не влади над народом, а народу над владою, права народу обирати органи влади і обов'язок влади виражати волю народу, автор проекту урочисто проголосив: “Народ руський не є належним нікому” [5, 89].

Обстоювання особистих свобод і свободи руського народу дало підстави радянському досліднику В. Покровському небезпідставно зарахувати П. Пестеля до числа представників школи природного права. Останній, на думку вченого, “намагається наповнити теорію природного вільного стану особистості прогресивним революційно-демократичним змістом” [6, 34]. Услід за В. Покровським, тотожної думки дотримувалися українські вчені Г. Сергієнко та В. Кульчицький [9; 10].

“Руська правда” приділяє багато місця адміністративно-територіальному устрою майбутньої Росії. Остання мала залишатися унітарною жорстко централізованою державою, поділятися на 10 областей, серед яких Чорноморська та Українська із центром у Києві і Харкові відповідно, а також – на три уділи. Столиця держави переносилася до Нижнього Новгорода, який перейменовувався на Володимир. Мотиви перенесення столиці автор “Руської правди” пояснив тим, що спогади про Новгород “дихають свободою і прямою любов'ю до Вітчизни” [4, 26].

Засади вирішення національного питання викладено П. Пестелем у другому розділі під назвою “Про племена, що населяють Росію”. Усе населення автором поділене на три категорії: корінний народ руський, названий “слов'янським”, до якого віднесено росіян, білорусів і українців. Щоправда, єдність української нації автором проекту ставиться під сумнів. Тому “Руська Правда” виділяє такі різновиди українців: власне, українці, що проживають в Харківській і Курській губерніях; малоросіяни (Чернігівська і Полтавська губернії); руснаки (Київська, Подільська, Волинська губернії). Головна відмінність, яку бачить П. Пестель між “відтінками корінного народу руського”, полягає, насамперед, у специфіці управління ними. Автор проекту не побачив мовних, релігійних, звичаєвих, побутових відмінностей у середині корінного руського народу. Ті що є, пропонувалося вирішити шляхом адміністрування – “постановити правилом” злити названі народи в одну спільноту. При цьому, на усій території країни мало діяти уніфіковане законодавство.

До другої категорії автор проекту відносить племена до Росії приєднані, які поділяє на 10 розрядів, а саме: фіни, латиші, молдавани, колоністи, народи кочові, татари, народи кавказькі, козаки, східні сибірські народи і єврейський народ. Як бачимо, етнічні спільноти поєднані з групами, які склалися на інших, не національних засадах. До третьої групи П. Пестелем віднесені “іноземці, що проживають у Росії”.

У контексті пестелівської стратифікації племен і народів, що населяли Росію, варто поглянути на фінський народ. Автор “Руської правди”, як і українців, фінів також поділяє на три відтінки. Перший, власне, населення Фінляндії, “що має своє правління, особливими користується правами і має свої особливі закони”. Другий – це кочові народи лопарів і остяків. А ось третій – фінські народи, що густо розсипані по всьому Північному узбережжю, зокрема по Вятській і Пермській губерніях, вартує більш детального опису. Адже до нині точаться суперечки, щоправда в далеко ненаукових колах, щодо етногенезу російського народу. З тексту Конституції випливає, що на початку XIX ст. в Росії не було жодних сумнівів щодо походження жителів колишнього Московського царства. Принаймні, проаналізована нами багата

історіографія декабристського руху не лише не заперечує факту угро-фінського етнічного походження росіян, а й не дає підстав для натяків на зворотні твердження. Власне, етногенез росіян не був секретом і для тогочасних науковців. На не слов'янському походженні наполягав засновник і беззмінний очільник Московського археологічного товариства, граф О. Уваров, який своє переконання обґрунтував знахідками та подальшою експертизою пам'яток із курганів колишнього Володимиро-Суздальського князівства. У 1872 р. він опублікував монографію “Меряне и их быт по курганным раскопкам”, де доводить відсутність будь-якого антропологічного споріднення між знахідками кістяків Володимиро-Суздальщини і Київщини.

Не залишає декабрист-мислитель шансів на розвій власної державності жодному народові, а передусім молдаванам. Нагадаємо, в 1774 р. за Кючук-Кайнарджийским мирним договором Молдавія потрапила під протекторат Росії. За умовами Бухарестського миру, укладеного у 1812 р., частина цієї території – між Прутом і Дністром – відійшла до Росії, де її називали Бессарабією. Відтак, автор централізаторського проекту Конституції вбачає подальший розвиток Молдови не у статусі незалежної держави, а у складі цілісного російського державного організму. При цьому приєднання “Господарства Молдаванського” мало відбутися шляхом “**придбання** ... , і всі зусилля мають бути вжиті, щоб ці області зрусифікувати, і зробити їх однорідними частинами одного і того ж цілого, себто держави російської” [4, 86]. Спосіб, яким П. Пестель мав намір від імені Росії “придбати” Молдавію, ніде ним не означений і не пояснений.

Особливі підходи демонстрував П. Пестель щодо націй і національностей, які не належали до народів християнських. Природно, в умовах вибудованої ним моделі загальної юридичної рівності, жодних натяків на преференції народам нехристиянських конфесій не передбачалося. Так, наприклад, новий революційний уряд мав сприяти євреям у справі створення окремої держави в одній із частин Малої Азії, якщо вони не відмовляться від “шкідливого для християн впливу тісних зв'язків євреїв поміж собою проти християн спрямованих, а також відмовляться відокремлювати себе від інших громадян” (§14); силою переселити у внутрішні губернії Росії окремі кавказькі народи, схильні до “буйства і пограбування”; депортувати із країни циган, якщо останні не побажають прийняти християнство; заборонити давні татарські звичаї багатоженства і утримання гаремів. У підсумку, усі племена мають бути злиті в один народ.

Слід відзначити, що зазначені заходи стосовно приєднаних народів не були для П. Пестеля самоціллю – тут найбільш показовим є його ставлення до “єврейського питання”, адже саме цьому у даному розділі конституції приділена чи не найбільша увага.

Павло Пестель, німець за національністю, російський дворянин і офіцер за станом належністю, лютеранин за віросповіданням, був людиною цілком віротерпимою. Не бачимо жодних підстав вважати, що іудаїзм викликав у нього відразу. Жодних слів щодо дискримінації євреїв за релігійною ознакою у “Руській Правді” не знаходимо. Судячи з тексту конституції, негативну реакцію викликало інше, а саме: специфічна відокремленість, ізольованість чи герметичність єврейського племені у Росії, яка, в тому числі, іудаїзмом заохочувалася. “Євреї переважно тим

відрізняються від інших народів, – твердив П. Пестель, – що зберігають між собою неймовірно тісний зв'язок, за жодних обставин один одного не видають, і завжди готові до всього того, що, власне, для їхньої спільноти може бути вигідним і корисним” [4, 88].

Єврейські общини, з погляду П. Пестеля, залишалися інородним тілом у організмі Російської держави. Общинами керували релігійні лідери – рабини, що вчиняли судочинство в кагалі, дозволяли чи забороняли друкування єврейської літератури, зрештою, здійснювали тотальний контроль над життям і побутом членів общини. П. Пестель закидав євреям здебільшого мирські, а не релігійні зловживання. Так, він звинувачував їх у монополізації торгівлі і витісненні з неї представників інших народів; у розоренні селянства унаслідок потрапляння останніх до категорії боржників перед лихварями-їудеями; у обмані християн, заохочуваному рабинами тощо. Згідно з законами імперії, євреї не виконували рекрутську повинність, виховували дітей на основі єврейської релігійної літератури, користувалися іншими правами, наданими попередніми правителями – усе це не знаходило підтримки у свідомості автора програми національної уніфікації.

Тому, хоча община у цілому і підкорялася державній владі, кожен її член, будучи російським підданим, насамперед підкорявся релігійному лідеру. Рабини, як писав П. Пестель, стали посередниками між державою і підданим, а “народ єврейський створив у державі, так би мовити, свою, особливу, зовсім іншу державу, причому користуються нині в Росії більшими правами, ніж самі християни” [3, 96]. Автор проекту не бачив у цій ситуації вини простих євреїв і вважав, їхнє особливе становище у майбутній Росії не має бути пролонговане: “Хоча самих євреїв і не можна звинувачувати ні в тому, що вони зберігають такий тісний зв'язок між собою, навіть в тому, що користуються такими значними правами, які дарував їм попередній уряд, і, все ж, не може продовжуватися така ситуація, що утверджує упереджене ставлення євреїв до християн і, яке суперечить суспільному порядку у державі” [4, 96].

Керівник Південного товариства бачив розв'язання національної проблеми для єврейського етносу після перемоги революції таким чином. Він запропонував зібрати “найвченіших рабинів і найрозумніших євреїв”, вислухати їхні пропозиції щодо шляхів подолання ситуації, і лише у тому разі, коли євреї відмовляться підкорятися владі, надати їм можливість покинути Російську державу через Європейську частину Туреччини. Однак, автор проекту не вважав такий шлях однозначним і обов'язковим. “Позаяк, виконання такої місії потребує значних затрат і справжнього підприємництва, то вона не може бути поставлена як прямий обов'язок Тимчасовому Верховному уряду” [4, 96].

Відтак, на відміну від “відтінку корінного руського народу”, тобто українців, а також інших приєднаних до Росії народів, лише єврейському народові П. Пестель у конституційному проекті “дозволяє” утворити державу, щоправда специфічними методами і не на російській території. Всі стратифіковані ним народи, за згоди прийняти запропоновані в проекті умови, залишаються в російському громадянстві.

Осторонь від перелічених категорій перебував польський народ, що проживав на території Російської імперії. П. Пестель не включав поляків до жодного із розрядів. Не бачимо поляків серед корінного руського або слов'янського народу, не має їх і серед

народів, що приєднані до Росії. Польщі відводилася особлива роль. “Руська правда” визнавала право на вихід зі складу Росії лише Польщі, яка могла розбудувати свою державність не на чужих, а на власних теренах. На те були свої причини. Із значної історіографії декабристського руху відомо, що майбутні замовники координували свої дії із польськими революціонерами. Сподіваючись на їхню підтримку під час антиурядового повстання, що таємно готувалося, декабристи пішли на значні поступки Польщі. Під час одного з допитів П. Пестель обмовився, що в разі успішного завершення повстання і ухвалення проекту “Руської правди” як закону, до Польщі мала перейти Гродненська губернія та Білостоцька область. Території Віленської, Мінської і Волинської губерній мали бути поділені між Росією та Польщею [7, 13].

Незважаючи на висловлені в Конституції наміри надати Польщі незалежність, автор проекту передбачив низку умов для здійснення такого кроку. Вони, щоправда, суголосні із положеннями, визначеними П. Пестелем для Росії. Йдеться про те, що державна влада в Польщі мала здійснюватися на однакових із Росією засадах; центральні органи влади мали обиратися або призначатися за принципами, виписаними в проекті “Руської правди”; станове суспільство має бути ліквідованим, а польський народ, так само як і російський, мусить бути зрівняний у своїх правах. Крім того, передбачалася військова допомога з боку Польщі у разі збройного конфлікту Росії з третіми країнами. Зворотні зобов’язання, до слова, в “Руській правді” не прописані.

Таким чином, запропонована у проекті конституції програма вирішення національного питання в багатонаціональній Російській імперії у наукових колах вважається найбільш суперечливою (О. Киянська, О. Рудницька, М. Нечкіна, Г. Казьмирчук) [8]. З погляду вчених, автор конституції не витримав взятого курсу на демократичний устрій нової Росії. З одного боку, П. Пестелем передбачалося створення суспільства без кріпосного права, станових привілеїв, з низкою політичних свобод, з інститутом парламентаризму тощо. Однак, всі починання з певними гарантіями для окремих громадян держави, розбиваються при намірах розв’язати національне питання. Адже бажання П. Пестеля побудувати суспільство рівних можливостей, наразилося на проблему розмаїтості культур, мов, релігій, що широко були представлені в Російській імперії. Тому усім народам, за поодиноким винятком, була надана можливість злитися з росіянами, перейнявши у них усі політичні, культурні, релігійні, правові атрибути титульної для Російської імперії нації, асимілюватися з нею, або покинути країну.

Використані джерела:

1. *Прозорова Н. С.* П. И. Пестель : конституционный и другие законодательные проекты. – К., 2005. – 215 с.
2. *Хорошилов А. Н.* Генезис республиканской формы правления в России / А. Н. Хорошилов – М. : ЭКСМО, 1995. – 324 с.
3. *Габов Г. И.* Общественно-политические и философские взгляды декабристов / Габов Г. И. – М. : Знание, 1953. – 39 с.
4. *Пестель П.* Русская правда. Наказ Временному Верховному Правлению / П. Пестель – СПб : Культура, 1906. – 244 с.
5. *Федоров В. А.* Декабристы и их время / В. А. Федоров – М. : МГУ, 1992. – 272 с.

6. *Покровский В. С.* История русской политической мысли : [конспект лекций] / Покровский В. С. – М. : Гос. изд-во юридической л-ры, 1952. – 75 с.
7. *Н. Г.* Идея федерализму у декабристів / Н. Г. – К. : Видавець Б. Грінченко, 1907. – 21 с.
8. *Киянская О.* “Русская правда” П. И. Пестеля в политическом контексте эпохи [электронный ресурс]. – Режим доступа : w.w.w.plexus.org.ua/.../kianskaj-russ.htm
9. *Сергієнко Г. Я.* Декабристи та їх революційні традиції на Україні / Г. Я. Сергієнко. – К. : Наукова думка, 1975. – 182 с.
10. *Кульчицький В. С.* Державно-правові погляди декабристів / В. С. Кульчицький // Проблеми правознавства. – 1975. – Вип. 32. – С. 3-10.

Джундиет В. С. Конституционно-правовой статус национальных сообществ в “Русской правде” П. Пестеля.

Анализируется проект Конституции П. Пестеля в части обеспечения прав национальных сообществ.

Ключевые слова: конституция, Павел Пестель, национальные отношения, крепостное право.

Dzhundiet V. S. Constitutionally legal status of national associations in the “Ruskiy true” of P. Pestel.

The article analyses the draft P. Pestel Constitution as far as it concerns securing rights of national communities.

Keywords: constitution, Pavlo Pestel, national relations, serfdom.

Кравчук В. М.
Волинський національний
університет імені Лесі Українки

ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІВ В УКРАЇНІ

У статті аналізується вітчизняне конституційне законодавство про судоустрій і статус суддів, узагальнюються основні наукові підходи до розуміння категорії “конституційно-правовий статус суддів”, розглядаються основні структурні елементи конституційно-правового статусу суддів.

Ключові слова: конституційно-правовий статус, конституційно-правовий статус суддів, правовий статус суддів, суд, суддя.

Дослідження природи судової влади досить давно є предметом вивчення не лише представників юридичної науки, а й практичних працівників судових органів. Особливого значення в даному контексті набуває питання конституційно-правового статусу судді як центрального суб'єкта судової влади. Сьогодні, коли перед суспільством та державою стоять невідкладні завдання побудови правової держави, задекларованої в ст. 1 Конституції України, першочерговою є проблема оновлення чинного законодавства, надання йому реального, а не декларативного характеру. Багато в чому вирішенню даної проблеми сприяють теоретичні розробки та надбання, котрі в свою чергу набувають нових імпульсів у законодавстві. Це також стосується і проблем конституційно-правового статусу суддів, окреслених у запропонованій статті.

В міру розвитку вітчизняної науки конституційного права стає очевидним, що